

МІЖНАРОДНИЙ ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЧИ СПРАЦЮВАЛА ГЕНДЕРНА КВОТА НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2015 РОКУ?

*Огляд дискусій і моніторингів ситуації
щодо залучення жінок до політики*

КИЇВ - 2015

Автор:

Тамара Марценюк, к.соц.н., доцентка кафедри соціології Національного університету «Кієво-Могилянська академія», асоційована гендерна експертка Міжнародного центру перспективних досліджень

©2015 Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД)
У разі цитування обов'язкове посилання на МЦПД.

Дана публікація підготовлена Міжнародним центром перспективних досліджень (МЦПД) у рамках проекту Рівні можливості для жінок і чоловіків у політиці, бізнесі та громадському житті» у співраці з фондом «Рівність і взаємоповага».

Забороняється відтворення та використання будь-якої частини цього дослідження у будь-якому форматі, включаючи графічний, електронний, копіювання чи використання в будь-який інший спосіб без відповідного посилання на оригінальне джерело.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ЧИ НЕОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ? ТРУДНОЩІ ТА ВИКЛИКИ ГЕНДЕРНОЇ КВОТИ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ.....	5
ЧИ СПРАЦЮВАЛА ГЕНДЕРНА КВОТА НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ? ГЕНДЕРНІ МОНІТОРИНГИ СИТУАЦІЇ.....	10
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	13

ВСТУП

Завершився перший тур місцевих виборів, але дискусії навколо виконання виборчого законодавства та моніторинги ситуації із залученням жінок до політики тривають. Нагадаємо, що у 2015 році 30% гендерну квоту було законодавчо поширено на рівень місцевих виборів. Зокрема, у прийнятому 14 липня 2015 року Законі України «Про місцеві вибори»¹ у статті 4 «Рівне виборче право» зазначено: *«Усі кандидати ... мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі відповідних місцевих виборів. Представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку»*.

Цим же законом було внесено зміни до Закону України «Про політичні партії в Україні»² та введено вимогу щодо статутів політичних партій у частині інформації про гендерні квоти. Так, у статті 8 зауважено, що статут політичної партії повинен містити, у тому числі, *«розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії у загальнодержавному окрузі, кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах і має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку»* (статтю 8 доповнено пунктом 10 згідно із Законом № 709-VII від 21.11.2013; із змінами, внесеними згідно із Законом № 595-VIII від 14.07.2015).

Серед застережень до такої квоти доцільно зазначити брак механізму її виконання. Адже із квотами пов'язані такі нюанси, як не тільки розмір квоти (наприклад, 20%, 30% чи 40%), а також мандат на місце (у прохідній частині списку чи в кінці) та механізм її втілення – санкції за невиконання (відмова реєстрації партії) чи нагороди (державне фінансування виборчої кампанії партії).

На початку вересня 2015 року Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД) у співпраці із медіа-порталом «Апостроф» опитали деякі українські партії із приводу залученості жінок до лав партій загалом і до їхнього керівництва зокрема, ставлення до гендерних квот та необхідності їх прийняття як тимчасових заходів із залучення жінок до рівня

1 Закон України «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 № 595-VIII // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595-19>

2 Закон України «Про політичні партії в Україні», № N 2365-III від 5 квітня 2001 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>

прийняття рішень, планів партії із приводу дотримання 30% гендерної квоти у місцевих виборах.

Результати опитування³ засвідчили, що українські політичні партії оцінюють прийняту гендерну квоту досить позитивно, демонструючи увагу до проєвропейської політики, декларуючи повагу до цінності рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків. Не може не привернути увагу факт того, що усі опитані партії висловилися прихильно до гендерної політики держави загалом і зазначили про певні аспекти інтеграції жінок до власних партійних структур зокрема. Тобто, на декларативному рівні продемонстровано прихильність до 30% гендерної квоти на місцевих виборах.

Актуальним залишалось питання можливості дотримання цієї квоти. Фактично, жодна із опитаних партій не надала чітких даних про гендерний склад партії на різних рівнях. Очевидно, аби не показувати проблему вертикальної гендерної сегрегації, яку видно навіть із сайтів партії (наприклад, рубрик про лідерів партії). Жінок дуже мало серед керівного складу партій.

Також партії не схильні були давати обіцянок із приводу того, що 30% гендерна квота на місцевих рівнях буде виконана. Вони розуміли складнощі механізму гендерного квотування, особливо, якщо цей механізм є доволі новим для України та не супроводжувався постійною роботою із залученням жінок на рівні партій (наприклад, створенням відповідних так званих жіночих структур у лавах партій, менторства, навчання тощо).

ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ЧИ НЕОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ? ТРУДНОЦІ ТА ВИКЛИКИ ГЕНДЕРНОЇ КВОТИ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ

Прийняття у новому законі «Про місцеві вибори» 30% гендерної квоти не пройшло непоміченим у експертних (політичних, наукових, медійних) середовищах. Про гендерну квоту чимало говорили, дискутували. Навіть було розроблено онлайн гру про місцеві вибори 2015 року⁴. Причому, ця гра починається саме із тематики залучення жінок до політичного процесу: потенційних кандидаток партії «заманюють» букетами. Розробники

3 Марценюк Т. Чи спрацює гендерна квота на місцевих виборах 2015 року? – К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. – 16 с. // <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6460>

4 Перша в Україні онлайн гра про місцеві вибори 2015 року – ElectUA // Інтерньюз-Україна <http://internews.ua/2015/10/online-game-electua/>

гри громадська організація «Інтерньюз-Україна» повідомляють, що вони спробували «у жартівливій та ігровій формі зобразити недолугості виборчої кампанії, а також заплутаність виборчого законодавства»⁵.

Міжфракційне депутатське об'єднання «Рівні можливості», членкині якого активно підтримували і лобювали прийняття гендерної квоти, напередодні місцевих виборів у себе на фейсбук сторінці поширили таке повідомлення:

 «Більшість еспертів переконані, що місцеві вибори, які відбудуться уже цієї неділі, стануть тестом на готовність українців обирати жінок та змінювати «обличчя» влади. Включення до Закону «Про місцеві вибори» норми про гендерну квоту спричинило активні дискусії серед політиків, експертів, громадських активістів та самих громадян. І уже це є свідченням ефективності такого кроку. Адже відбувається актуалізація суспільного діалогу щодо ролі жінок у політиці та прийнятті державних рішень.

23 вересня 2015 року Центральна виборча комісія підготувала Роз'яснення щодо застосування деяких положень Закону України «Про місцеві вибори», у якому, фактично, було зазначено про неов'язковість 30% гендерної квоти:

«Згідно з частиною третьою статті 4 Закону представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку.

Разом з тим, серед передбачених частиною першою статті 46 Закону підстав для відмови в реєстрації кандидата в депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, старости села, селища, висунутих на місцевих виборах, указане положення відсутнє.

З огляду на це відмова в реєстрації кандидатів у депутати у багатомандатному виборчому окрузі з виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад з підстав недотримання положення

⁵ Там само.

Закону щодо представництва осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах на підставі пункту 1 частини першої статті 46 Закону не допускається».

Інформація про неовов'язковість гендерної квоти спровокувати дебати і навіть судові позови. МФО «Рівні можливості» поширило Заяву про випадки недотримання 30% гендерної квоти на місцевих виборах окремими учасниками виборчого процесу від 25 вересня 2015.

Також активно на це питання відреагувало Об'єднання «Самопоміч», Київський осередок. Спочатку радниця фракції «Об'єднання «Самопоміч» у Верховній Раді, юристка Мар'яна Томин підготувала статтю у відповідь на рішення ЦВК не вважати недотримання «гендерної квоти» підставою для відмови в реєстрації кандидатів в депутати на місцеві вибори⁶. Юристка пояснила зміну свого ставлення до питання гендерних квот ідеєю справедливості та наданням можливості жінкам реалізувати свій потенціал:

 «Ніколи не була прихильницею застосування понять «гендерна рівність» або «гендерна проблема». Але, аналізуючи рік роботи київської Самопомічі, можу сказати, що статистична більшість звернень в юридичні консультації щодо захисту прав і свобод надходила від жінок.

Реальна, повсякденна практика змусила мене змінити своє ставлення до так званих «жіночих» проблем.

На мій погляд, така статистика свідчить про те, що українські берегині наполегливо виборюють справедливість та активно шукають шляхів виходу зі скрутного становища, в яке потрапили їх родини. Саме жінки виявились найпотужнішими правозахисницями нашого суспільства, навіть якщо це ніколи не було їх основним фахом.

Я дуже хочу, щоб той величезний соціальний, освітній і кваліфікаційний потенціал, який мають київські жінки, знайшов втілення в конкретних, життєздатних столичних ініціативах».

⁶ Мар'яна Томин: Гендерне право – принизливо чи почесно? / Об'єднання «Самопоміч», Київ, 25 вересня 2015 року // <http://kyiv.samopomich.ua/maryana-tomin-gendernе-pravo-prinizlivo-chi-pochesno/>

На завершення листа Мар'яна Томин зауважила, що «Київська «Самопоміч» поставила перед собою мету законно домогтися перегляду цієї постанови ЦВК та дотримання принципів виборчого права всіма суб'єктами виборчого процесу. Ще одне наше завдання: захист прав і свобод жінок України. У всіх потенційних соціальних і правових площинах. Це наша просвітницько-правова місія»⁷.

Окрім того, Голова фракції Об'єднання «Самопоміч» в Київській міській раді Сергій Гусовський заявив в ефірі телеканалу 24: «Абсолютне ігнорування норм, встановлених в новому законі «Про місцеві вибори». Жінки потрібні у владі. Нескладно зрозуміти, які були причини такої лояльності ЦВК стосовно впливу партії влади. Просто потрібно буде подивитися на списки, ми побачимо хто і як ставиться до гендерного розподілу в майбутніх місцевих радах»⁸. Дійсно, партія подала до суду на таке рішення ЦВК.

Громадська мережа ОПОРА у статті про «Хаос із застосуванням гендерної квоти на місцевих виборах»⁹ ретельно описала суть проблеми. 30 вересня 2015 року Київський апеляційний адміністративний суд прийняв змістовно протилежні рішення за двома адміністративними позовами, в яких оскаржувалися Роз'яснення ЦВК стосовно необов'язковості застосування 30% гендерної квоти. Один з позовів був поданий кандидатом на посаду Луцького міського голови О. Жолнович, кандидатом в депутати Луцької міської ради А. Осіповим, політичною партією «Сила Людей», інший – Київською міською організацією політичної партії «Об'єднання «Самопоміч». Позивачі вимагали визнати протиправними та скасувати роз'яснення ЦВК, якими не допускалося прийняття територіальними виборчими комісіями рішень про відмову в реєстрації кандидатів у разі недотримання місцевими організаціями, які їх висунули, гендерної квоти у виборчих списках кандидатів. А саме, Київський апеляційний адміністративний суд задовольнив позов київського осередку партії «Самопоміч». В той же день, той самий суд (у іншому складі суддівської колегії) відмовив у задоволенні аналогічного позову від партії «Сила людей». ЦВК оскаржила постанову про задоволення позову «Самопоміч» у Вищому адміністративному суді, і Вищий адміністративний суд скасував рішення Київського апеляційного адміністративного суду.

⁷ Там само.

⁸ Сергій Гусовський: Дозвіл ЦВК не дотримуватися гендерних квот на виборах – абсолютне ігнорування норм законодавства / «Об'єднання «Самопоміч», Київ, 28 вересня 2015 року // <http://kyiv.samopomich.ua/sergij-gusovskiy-kvoty/>

⁹ Хаос із застосуванням гендерної квоти на місцевих виборах є прямим наслідком безсистемності законодавчої роботи парламенту / ОПОРА, 1 жовтня 2015 р. // <http://www.oporaua.org/news/8607-haos-iz-zastosuvannjam-gendernoji-kvoty-na-miscevyh-vyborah-je-pryamym-naslidkom-bezsystemnosti-zakonodavchoji-roboty-parlamentu-opora>

Гендерна експертка і активістка Настя Мельниченко у статті «Quota Morgana: як в Україні не спрацювали гендерні квоти на виборах 2015»¹⁰ з'ясовує ситуацію, чому так трапилося. Авторка пояснює, що ЦВК прийняла рішення «чоловічою» більшістю:

«На мою думку, позиція Центральної виборчої комісії, яка в своїх роз'ясненнях вказала, що не є обов'язковим дотримання гендерних квот у виборчих списках місцевих організаціях партій на виборах, є помилковою, – каже Андрій Магера¹¹, – Це позиція більшості, з 12 присутніх членів комісії, коли ми розглядали Роз'яснення, 8 проголосували «за», 4 члени комісії утрималися. Тобто рішення було прийняте мінімально можливою кількістю голосів членів ЦВК за подібну постанову. ЦВК в своєму рішенні ґрунтувалося зокрема на листі голови комітету Верховної Ради з питань правової політики та правосуддя Руслана Князевича, в якому він вказує, що наявність в законі гендерних положень свідчить про задекларований намір в майбутньому дотримуватися цих положень, але не зараз».

ОПОРА¹² висловлює здивування, що ЦВК і суд під час прийняття відповідних рішень щодо застосування гендерної квоти під час реєстрації кандидатів спиралися на лист-роз'яснення Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики і правосуддя. Натомість відповідно до Закону України «Про комітети Верховної Ради України» комітет парламенту, а не його голова чи окремих депутат, мають право надавати роз'яснення з питань щодо застосування положень законів України з питань, віднесених до предметів їх відання. Такі роз'яснення не мають статусу офіційного тлумачення.

Натомість траплялися і протилежні оцінки цієї постанови ЦВК. Наприклад, Комітет виборців України (КВУ) заявив, що позитивно оцінює роботу ЦВК з огляду на прийняття Постанови № 362. Також було надано пояснення такої позитивної оцінки: ЦВК намагалась попередити неоднакове застосування територіальними виборчими комісіями Закону України

¹⁰ Мельниченко А. Quota Morgana: як в Україні не спрацювали гендерні квоти на виборах 2015 // Повага: кампанія проти сексизму, 5 жовтня 2015 р. // <http://povaha.org.ua/quota-morgana-yak-v-ukrajini-ne-spratsyuyvaly-henderni-kvoty-na-vyborah-2015/>

¹¹ Заступник голови ЦВК.

¹² Хаос із застосуванням гендерної квоти на місцевих виборах є прямим наслідком безсистемності законодавчої роботи парламенту / ОПОРА, 1 жовтня 2015 р. // <http://www.oporaua.org/news/8607-haos-iz-zastosuvannjam-gendernoji-kvoty-na-miscevyh-vyborah-je-pryamym-naslidkom-bezsystemnosti-zakonodavchoji-roboty-parlamentu-opora>

«Про місцеві вибори» через нечіткість норм виборчого законодавства¹³. КВУ у «Гендерному моніторингу місцевих виборів 2015 року» зазначає:

«Проблема неоднакового застосування Закону територіальними виборчими комісіями не була вирішена. Деякі обласні, міські та районні ТВК відмовляли у реєстрації списків кандидатів через недотримання квоти, або скасовували їх реєстрацію, що поставило учасників виборчого процесу у нерівні умови. Спостерігачі КВУ фіксували масові випадки таких проблем у Волинській, Закарпатській, Житомирській, Львівській, Сумській, Херсонській та Харківській областях. Було зафіксовано також випадок, що партії відмовили у реєстрації списку через те, що у списку було менше 30% чоловіків – саме з такої підстави Волинська обласна ТВК відмовила партії «Соціалісти».

ЧИ СПРАЦЮВАЛА ГЕНДЕРНА КВОТА НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ? ГЕНДЕРНІ МОНІТОРИНГИ СИТУАЦІЇ

Згідно з даними ЦВК станом на 20 жовтня 2015 року, формуючи партійні списки, провідні партії здебільшого дотрималися вимоги про 30% гендерної квоти: середній відсоток жінок у їхніх списках тримається в проміжку від 39,3% (партія «Відродження») до 32% (БПП Солідарність)¹⁴.

За день до виборів «Українська правда» проаналізувала дані політичних партій із 25 тисяч округів, на яких 25 жовтня пройшли місцеві вибори (всього – 17,1 тис закріплених кандидатів). Видання на першому місці заважило про «гендерне питання»:

«Кількість кандидатів жінок – 30%, як це і було прописано у законі «Про місцеві вибори». Тобто, можна зробити висновок, що майже усі політичні проекти виконали цю норму закону. Проте в БПП цей показник складає лише 20%».

Фахові гендерні моніторинги ситуації із присутністю жінок у партійних списках проводили кілька організацій.

¹³ Гендерний моніторинг КВУ на місцевих виборах 2015 року / Комітет виборців України // <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:2015%D0%BF%D0%BF%D0%BF%D0%BF%D0%BF%D0%BF>

¹⁴ Троян І. Гендерні квоти проти статусу квоти: доступ жінок до політики // Журнал соціальної критики «Спільне», 28 жовтня 2015 р. // <http://commons.com.ua/genderni-kvoti-proti-statusu-kvoti-dostup-zhinok-do-politiki/>

Національний демократичний інститут (NDI), про який МЦПД згадував у попередніх дослідженнях¹⁵, виконує проект «Жінки – це 50% успіху України»¹⁶, спрямований на активізацію та підтримку жінок в громадському та політичному житті. У контексті місцевих виборів 2015 року Національний демократичний інститут проводить моніторинг дотримання 30% гендерної квоти, а також дослідження жінок у політиці на місцевому рівні, результати чого буде оприлюднено пізніше.

Проект «Жінки у політиці»¹⁷ адмініструється Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України». Цей сайт започатковано як платформу, на якій у 2012 році висвітлювалася участь жінок у виборчому процесі, а також результати гендерного моніторингу виборів, у тому числі місцевих 2015 року. Наразі на сайті та на фейсбук сторінці «Жінки і політика» відбувається постійне оновлення інформації про ситуацію із жінками на місцевих виборах. Серед найостанніших новин на сайті зазначено про те, що «молодий вік для чоловіків - перевага, а для жінок – недолік»¹⁸. Зокрема, координаторка Гендерного моніторингу виборів-2015 від ЖКУ у Волинській області Оксана Ярош розповідає:

«Під час зустрічей із виборцями молоді кандидатки нашивчувались на агресивне ставлення до себе. «Хто в тебе чоловік?», «Для чого тобі, молодій дівчині, та влада?» такі та схожі питання виборці ставили жінкам. Інколи ця тема доходила до скандалу, і жінок рятували однопартійці-чоловіки, заспокоюючи емоційних виборців».

Комітет виборців України здійснює гендерний моніторинг у рамках діяльності КВУ «Гендерний моніторинг та сприяння фактичній гендерній рівності на місцевих виборах 2015 року в Україні» за підтримки Ради Європи¹⁹. У найостанніших даних моніторингу, презентованих 30 жовтня 2015 року²⁰, КВУ наголошує, що формального виконання квот при реєстрації списків кандидатів недостатньо для забезпечення рівних можливостей для жінок для участі в політичному житті. Для забезпечення жінкам

15 Марценюк Т. Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін. – К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. – С. 20 // <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4441>

16 Проект «Жінки – це 50% успіху України» // <http://50vidsotkiv.org.ua/>

17 Проект «Жінки у політиці» // <http://vybory2012.wcu-network.org.ua>

18 Гендерний моніторинг виборів. Молодий вік для чоловіків - перевага, а для жінок – недолік // Жінки у політиці, 2 листопада 2015 р. // http://vybory2012.wcu-network.org.ua/Gendernii_monitoring_viboriv_Molodii_vk_dlja_cholovky_-_perevaga_a_dlja_zhnok_%E2%80%93_nedolk

19 Гендерний моніторинг КВУ на місцевих виборах 2015 року / Комітет виборців України // <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type/news/slug:2015%D0%BF%D0%BF%D0%BF%D0%BF%D0%BF>

20 КВУ: для виконання квоти «по суті» необхідні передумови – допуск жінок до керівних посад в партіях та висування лідерами списків / Комітет виборців України, 30.11.2015 [Електронний документ]. – 3 с.

кандидаткам рівних можливостей бути обраними необхідна пропорційна фінансова та організаційна підтримка з боку політичних партій.

КВУ надає проміжні результати моніторингу. Зокрема, із 318 списків кандидатів до обласних рад, тільки 28 списків очолювали жінки, що складає 8,8%. З 480 списків кандидатів до міських рад м. Києва та міст-обласних центрів, тільки 58 списків очолювали жінки, що складає 12,1%. Загалом, з 748 списків, жінки очолили 86 (або 11,5%). Такий показник не є пропорційним до представництва жінок загалом у списках (30,8%). Це може свідчити про неготовність партій до висування та підтримки жінок-лідерів.

КВУ зазначає²¹, що з 86 списків, які очолювали жінки, в 5 випадках одна і та ж сама кандидатка очолювала списки партії до міської та обласної рад. В 15 випадках жінка-лідер списку була одночасно висуванкою від партії на посаду міського голови міста-обласного центру. У двох випадках, жінка-кандидатка була одночасно лідером у списку в обласну раду, лідером у списку в міську раду, та висуванкою на посаду міського голови від партії (Одеська область та м. Одеса: Світлана Фабрикант від партії «Відродження» та Олена Алексеєнко від партії «Патріот»).

Висловлюється думка, що одночасне висування кандидатки від партії як лідера двох списків, або як лідера списку та кандидата на посаду міського голови, свідчить, з одного боку, про значну підтримку з боку партії. Одночасне висування збільшує шанси кандидатки бути обраною. З іншого боку, це свідчить про те, що рівень висування партіями жінок-лідерів реально ще нижчий.

²¹ Там само.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Все як на долоні. Кого найбільші партії просувають в облради (інфографіка) // Українська правда, 24 жовтня 2015 р. // <http://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/2015/10/vsi-jak-na-doloni/index.html>
2. Гендерний моніторинг виборів. Молодий вік для чоловіків - перевага, а для жінок – недолік // Жінки у політиці, 2 листопада 2015 р. // http://vybory2012.wcu-network.org.ua/Gendernii_monitoring_viborv_Molodii_vk_dlja_cholovkv_-_perevaga_a_dlja_zhnok_%E2%80%93_nedolk
3. Гендерний моніторинг КВУ на місцевих виборах 2015 року / Комітет виборців України // <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:2015%D0%BF%D0%BF%D0%BF%D0%BF%D0%BF>
4. Закон України «Про місцеві вибори» від від 14.07.2015 № 595-VIII // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
5. Закон України «Про політичні партії в Україні», № N 2365-III від 5 квітня 2001 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
6. Заява МФО «Рівні можливості» про випадки недотримання 30% гендерної квоти на місцевих виборах окремими учасниками виборчого процесу від 25 вересня 2015.
7. КВУ: для виконання квоти «по суті» необхідні передумови – допуск жінок до керівних посад в партіях та висування лідерами списків / Комітет виборців України, 30.11.2015 [Електронний документ]. – 3 с.
8. Марценюк Т. Чи спрацює гендерна квота на місцевих виборах 2015 року? – К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. – 16 с. // <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6460>
9. Марценюк Т. Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін. – К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. - 35 с. // <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4441>
10. Мар'яна Томин: Гендерне право – принизливо чи почесно? / Об'єднання «Самопоміч», Київ, 25 вересня 2015 року // <http://kyiv.samopomich.ua/maryana-tomin-genderne-pravo-prinizlivo-chi-pochesno/>

11. Мельниченко А. Quota Morgana: як в Україні не спрацювали гендерні квоти на виборах 2015 // Повага: кампанія проти сексизму, 5 жовтня 2015 р. // <http://povaha.org.ua/quota-morgana-yak-v-ukrajini-ne-spratsyuyaly-henderni-kvoty-na-vyborah-2015/>
12. Перша в Україні онлайн гра про місцеві вибори 2015 року – ElectUA // Інтер'юз-Україна <http://internews.ua/2015/10/online-game-electua/>
13. Проект «Жінки у політиці» // <http://vybory2012.wcu-network.org.ua>
14. Проект «Жінки – це 50% успіху України» // <http://50vidsotkiv.org.ua/>
15. Роз'яснення щодо застосування деяких положень Закону України «Про місцеві вибори» під час реєстрації кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатів у депутати обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови та старости села, селища, висунутих місцевими організаціями політичних партій на чергових, позачергових та перших місцевих виборах / Додаток до постанови Центральної виборчої комісії від 23 вересня 2015 року № 362 [Електронний документ]. – 7 с.
16. Сергій Гусовський: Дозвіл ЦВК не дотримуватися гендерних квот на виборах – абсолютне ігнорування норм законодавства / «Об'єднання «Самопоміч», Київ, 28 вересня 2015 року // <http://kyiv.samopomich.ua/sergiy-gusovskiy-kvoty/>
17. Троян І. Гендерні квоти проти статусу кво: доступ жінок до політики // Журнал соціальної критики «Спільне», 28 жовтня 2015 р. // <http://commons.com.ua/genderni-kvoti-proti-statusu-kvo-dostup-zhinok-do-politiki/>
18. Хаос із застосуванням гендерної квоти на місцевих виборах є прямим наслідком безсистемності законодавчої роботи парламенту / ОПОРА, 1 жовтня 2015 р. // <http://www.oporaua.org/news/8607-haos-iz-zastosuvannjam-gendernoji-kvoty-na-miscevyh-vyborah-je-prjamy-naslidkom-bezsystemnosti-zakonodavchoji-roboty-parlamentu-opora>